

01

Πρόπλασμα με αναπαράσταση της Άνω Ακρόπολης της Τίρυνθας κατά τη Μετα-ανακτορική εποχή με το Κτίριο T και την Κεντρική Αυλή να περιβάλλονται από τα ερείπια του μυκηναϊκού ανακτόρου. Το πρόπλασμα, που εκπονήθηκε στο πλαίσιο έκθεσης στο Μουσείο του Κρατιδίου της Βάδης στην Καρλσρούη το 2008 με τίτλο «Εποχή των Ηρώων», έχει παραχωρηθεί με δανεισμό από το Μουσείο της Βάδης και εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ναυπλίου (πρόπλασμα: ARW-Modellbau, φωτ.: ARW-Modellbau, T. Weber).

Τ Ε Λ Ο Σ

Η εκπληκτική
ανάκαμψη
της Τίρυνθας
μετά την
καταστροφή
των ανακτόρων
το 1200 π.Χ.

Κ Α Ι

Joseph Maran

*Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Χαϊδελβέργης*

Άλκηστις Παπαδημητρίου

*Δρ Αρχαιολογίας, Προϊσταμένη Εφορείας
Αρχαιοτήτων Αργολίδας*

Α Ρ Χ Η

ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΛΛΑΔΑ ΕΙΧΕ ΚΑΘΙΕΡΩΘΕΙ για πολλά χρόνια ένας έντονος διαχωρισμός μεταξύ της περιόδου των ανακτόρων (περίπου 1400–1200 π.Χ.) και της Μετα-ανακτορικής περιόδου (περίπου 1200–1050 π.Χ.), με τη λαμπρότητα και την αίγλη των ανακτόρων να αντιπαρατίθενται στην υποτιθέμενη παρακμή και εσωστρέφεια που ακολούθησε την καταστροφή των ανακτόρων, εγκαινιάζοντας έτσι την περίοδο των λεγόμενων «Σκοτεινών Αιώνων». Στην πραγματικότητα, ορισμένες χαρακτηριστικές πολιτισμικές δεξιότητες όπως η μνημειακή αρχιτεκτονική, η γραφή αλλά και η συναφής προς αυτήν γραφειοκρατία, καθώς και ορισμένοι κλάδοι ανακτορικής χειροτεχνίας, όπως η νωπογραφία και η επεξεργασία ελεφαντόδοντου, φαίνεται ότι είτε εξέλιπαν μετά το τέλος της Ανακτορικής περιόδου, είτε ασκούσαν υποτυπώδως και με εξαιρετικά υποτονικό ρυθμό. Τα αποτελέσματα της έρευνας των τελευταίων δεκαετιών, ωστόσο, καθιστούν σαφές ότι ο συλλήβδην χαρακτηρισμός της Μετα-ανακτορικής περιόδου ως αφετηρίας των «Σκοτεινών Αιώνων» είναι αδόκιμος και ότι για την αξιολόγηση των συνθηκών που επικρατούσαν κατά τις δεκαετίες πριν και μετά την καταστροφή των ανακτόρων επιβάλλεται να γίνει, ανάμεσα σε περιοχές και μεμονωμένες θέσεις, μια πιο λεπτομερής και πολυδιάστατη διαφοροποίηση απ' ό,τι στο παρελθόν. Χάρη σε αυτήν την αναθεωρημένη προσέγγιση είμαστε πλέον σε θέση να διακρίνουμε σε ορισμένες περιπτώσεις άρρηκτους δεσμούς μεταξύ της Ανακτορικής και Μετα-ανακτορικής εποχής, κάτι που μέχρι πρόσφατα δεν θεωρούνταν πιθανό.

Η θέση που συνέβαλε τα μέγιστα στην ανάδειξη της συνέχειας μεταξύ της Ανακτορικής και Μετα-ανακτορικής εποχής είναι η Τίρυνθα (εικ. 2). Φαίνεται ότι μόνο μετά την καταστροφή των ανακτόρων, η θέση αυτή αποδεσμεύτηκε από τη σκιά των

Μυκηνών και αναδείχθηκε στο πλέον σημαντικό περιφερειακό κέντρο του 12ου αιώνα π.Χ. Η καίρια θέση της Τίρυνθας ως πρώην ανακτορικού κέντρου και του σημαντικότερου λιμανιού της Αργολίδας αναμφισβήτητα λειτούργησε καταλυτικά για την ταχεία ανέλιξή της. Ευρήματα από τις τελευταίες δεκαετίες έδειξαν ότι μετά την εκτεταμένη καταστροφή του ανακτορικού συγκροτήματος στην Άνω Ακρόπολη της Τίρυνθας, οι άνθρωποι δεν άργησαν να προσεταιριστούν τα κεντρικά σύμβολα της ανακτορικής ισχύος και να τα χρησιμοποιήσουν για νέους πολιτικούς σκοπούς¹. Όχι πολύ αργότερα από την καταστροφή, το ανατολικό μισό των ερειπίων του Μεγάλου Μεγάρου διαμορφώθηκε σε ένα στενόμακρο μεγαροειδές κτίριο (Κτίριο Τ) με τρόπο που επέτρεπε την ενσωμάτωση και επαναχρησιμοποίηση της θέσης του θρόνου (εικ. 1). Μετατροπές σημειώθηκαν και στην κεντρική αυλή του ανακτόρου, ο στρογγυλός βωμός της οποίας αναδιαμορφώθηκε σε τετράγωνη εξέδρα. Οι περιβάλλοντες σωροί ερειπίων του ανακτορικού συγκροτήματος παρέμειναν ανέπαφοι κατά χώρα και ο χώρος δεν ξαναχτίστηκε, με αποτέλεσμα το νέο μεγαροειδές κτίριο να ξεπροβάλλει απομονωμένο μέσα από τα καμμένα χαλάσματα. Προφανώς το κτίριο δεν λειτουργούσε ως κατοικία, αλλά ως αίθουσα συναθροίσεων για μέλη ισχυρών οικογενειών του 12ου αιώνα π.Χ. Ενώ στην καρδιά του ανακτόρου του 13ου αιώνα π.Χ. οι τελετουργίες πραγματοποιούνταν με τη συμμετοχή περιορισμένου κύκλου παρισταμένων και με τα υψηλά τείχη να αποκλείουν τη θέα, μετά την καταστροφή του ανακτόρου οι τοίχοι που περιέκλειαν τον χώρο δεν ξαναχτίστηκαν, με συνέπεια την άμεση και απρόσκοπτη ορατότητα στα δρώμενα της κεντρικής αυλής². Η «κατάργηση» των τοίχων σχετίζεται άμεσα με τη συνειδητή εκμετάλλευση της αφομοιωτικής δυναμικής των τελετουργιών που λάμβαναν χώρα μέσα και γύρω

02

Αεροφωτογραφία του χώρου της Τίρυνθας από τα ΒΔ με την πρόσφατη ελληνογερμανική ανασκαφή συνεργασίας στον χώρο της κάτω πόλης (σε πρώτο πλάνο) και τη μυκηναϊκή ακρόπολη (φωτ.: Ν.Ε. Μανιαδάκης [AIRmania] / Α. Παπαδημητρίου).

03

Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη, ευρήματα από ελεφαντόδοντο: Ημικιονόκρανο με πλέγμα κατευθυντηρίων ορθογωνίων χαράξεων (αριστερά), ημίεργο πλακίδιο με εγχάρακτες κατευθυντήριες (πάνω δεξιά), ημικιονίσκος (κάτω δεξιά) (φωτ.: Μ. Κωστούλα).

από το μεγαροειδές κτίριο, καθώς επέτρεπε να προβληθούν σε κοινή θέα και να καθιερωθούν οι φιλοδοξίες και διεκδικήσεις συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων.

Εκτός από την Άνω Ακρόπολη, η στενή σύνδεση μεταξύ Ανακτορικής και Μετα-ανακτορικής περιόδου αποκαλύπτεται πάνω απ' όλα στην κάτω πόλη της Τίρυνθας. Λίγο μετά την καταστροφή του ανακτόρου άρχισε να οικοδομείται συστηματικά η χέρσα περιοχή που εκτεινόταν στα βόρεια της Ακρόπολης και την οποία έως τα τέλη της Ανακτορικής περιόδου διέσχιζε ένα ρέμα που προερχόταν από την ενδοχώρα και μερικές φορές πλημμυρίζε. Η εξαιρετικά πολύπλοκη εκτροπή της κοίτης του ρέματος αυτού χρονολογείται στα τέλη του 13ου αιώνα π.Χ. και συγκαταλέγεται στα ύστατα μεγαλόπνοα τεχνικά έργα της Ανακτορικής περιόδου. Ο ρους του ποταμού αναχαιτίστηκε με το χτίσιμο ενός φράγματος και μετά τη διάνοιξη μιας νέας τεχνητής κοίτης εξετράπη, ώστε να εκβάλλει μακριά από την Τίρυνθα³. Οι πλέον πρόσφατες ανασκαφικές και διεπιστημονικές έρευνες (εικ. 2), οι οποίες πραγματοποιήθηκαν με τη συνεργασία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αργολίδας εκ μέρους της ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου και του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης στη βορειοδυτική κάτω πόλη της Τίρυνθας, έριξαν νέο φως όχι μόνο στα κίνητρα πίσω από το ριζοσπαστικό εγγειοβελτιωτικό μέτρο της εκτροπής του ποταμού, αλλά και σε ό,τι επακολούθησε, δηλαδή στον σχεδιασμό και στην ανοικοδόμηση της υπό ανάπτυξη περιοχής⁴. Γεωαρχαιολογικές-ιζηματολογικές μελέτες που διεξήχθησαν από ερευνητές του Πανεπιστημίου του Κιέλου (εικ. 5) απέδειξαν ότι αν και κατά τη διάρκεια της Ανακτορικής περιόδου περίπου 1,20 μ. ιζήματος συσσωρεύθηκαν έπειτα από πλημμυρικά επεισόδια, οι αποθέσεις αυτές δεν οφειλονταν σε μία μόνο καταστροφική πλημμύρα, όπως είχε υποστηριχθεί στο παρελθόν, αλλά συνδέονται με πάνω από 100 ξεχωριστά πλημμυρικά επεισόδια, τα οποία κατανέμονται στο χρονικό διάστημα μεταξύ περίπου 1350 και 1200 π.Χ. Συνεπώς, για όσο διάστημα σημειώνονταν υπερχειλίσσεις, οι πλημμυρικές αποθέσεις αυξάνονταν σε όγκο κατά μέσο όρο με λίγο περισσότερο από ένα εκατοστό ιζήματος ανά έτος.

Αυτό σημαίνει ότι οι τακτικές πλημμύρες που κατέληγαν στην απόθεση μικρών ποσοτήτων ιζημάτων πρέπει να αποτελούσαν για τον πληθυσμό της Ύστερης Ανακτορικής εποχής ένα οικείο και επαναλαμβανόμενο φαινόμενο με το οποίο είχαν μάθει να συνυπάρχουν με ασφάλεια. Η απόφαση εκτρο-

πής του ποταμού με μεγάλο κόστος, επομένως, είναι απίθανο να ελήφθη με αφορμή μόνο ένα καταστροφικό γεγονός και με στόχο αποκλειστικά την προστασία της ευρύτερης περιοχής στην κάτω πόλη από πλημμύρες, αλλά πρέπει να είχε και άλλα αίτια, συγκεκριμένα την επιθυμία αξιοποίησης της περιοχής βόρεια της Ακρόπολης για ασφαλή δόμηση και άνετη εγκατάσταση. Οι νέες ανασκαφές δείχνουν επίσης ότι με την ολοκλήρωση της εκτροπής του ποταμού όσο ακόμα διαρκούσε η Ανακτορική περίοδος, άρχισε άμεσα η διαμόρφωση και ισοπέδωση των ποτάμιων επιχώσεων στη βόρεια κάτω πόλη, στο πλαίσιο της προετοιμασίας για την επικείμενη έναρξη της ανοικοδόμησης της περιοχής. Ωστόσο, οι ουσιαστικές οικοδομικές εργασίες δεν ξεκίνησαν παρά μετά το 1200 π.Χ., καθώς η εκτροπή του ποταμού ολοκληρώθηκε χρονικά τόσο κοντά με την καταστροφή των ανακτόρων, ώστε να μην υπάρχει πλέον χρόνος για την εκτέλεση των προβλεπόμενων εργασιών.

Μια μεγάλη έκπληξη αποτέλεσε η διαπίστωση ότι στο σύντομο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε ανάμεσα στην ολοκλήρωση της εκτροπής του ποταμού και την καταστροφή του ανακτόρου γύρω στο 1200 π.Χ., στην περιοχή της βορειοδυτικής κάτω πόλης που ερευνήθηκε έλαβαν χώρα ασυνήθιστες δραστηριότητες. Όπως φαίνεται, στην ακόμα αδόμητη περιοχή είχαν εγκατασταθεί μάλλον κάποιοι τεχνίτες που ασχολούνταν με την κατασκευή επίπλων από ξύλο και ελεφαντόδοντο για το ανάκτορο, αλλά πιθανώς και άλλων ειδών πολυτελείας (εικ. 3)⁵. Το πλέγμα από εγχάρacteres γραμμές και σύμβολα που σώζεται σε μερικά από τα επεξεργασμένα τεμάχια ελεφαντόδοντου, από όσο γνωρίζουμε, δεν είχε έως πρότινος παρατηρηθεί, σε αυτή τουλάχιστον τη μορφή, σε αντίστοιχα ελεφαντοστάνα τέχνηρα της 2ης χιλιετίας π.Χ. από το Αιγαίο ή από την Εγγύς Ανατολή. Η σπανιότητα της εφαρμογής γραμμικού προσχεδίου στο ελεφαντόδοντο θα μπορούσε να σχετίζεται με το γεγονός ότι ίσως πρόκειται για μια χειροτεχνική πρακτική που αρχικά προήλθε από την ξυλουργική και εν συνεχεία μεταλαμπαδεύτηκε στην επεξεργασία ελεφαντόδοντου. Εξαιτίας αυτού και λόγω του τύπου των ευρημάτων —ενθέματα για μικροαντικείμενα και έπιπλα από ξύλο— υποθέτουμε ότι οι τεχνίτες που εγκαταστάθηκαν και εργάστηκαν στην περιοχή ήταν σε θέση να χειριστούν και να επεξεργαστούν τόσο πολύτιμα ξύλα όσο και ελεφαντόδοντο για τις ανάγκες του ανακτόρου.

Η χωροταξική διάρθρωση και η οικοδομική ανάπτυξη του βόρειου τμήματος της κάτω πόλης στις αρχές του 12ου αιώνα

04

Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Ορθοφωτογραφία με
συνοπτική απόδοση
των τοίχων κατά το πρώιμο
τμήμα της πρώτης
οικοδομικής φάσης της
Μετα-ανακτορικής περιόδου,
αρχές του 12ου αι. π.Χ. (φωτ.:
Ν.Ε. Μανιαδάκης [AIRmania]
/ Α. Παπαδημητρίου, επεξ.:
Μ. Κωστούλα).

05

Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Οι γεωαρχαιολόγοι του
Πανεπιστημίου του Κιέλου
S. Khamnueva-Wendt και
Η.-R. Bork κατά τη διάρκεια
της αποτύπωσης και μελέτης
της στρωματογραφίας
σε μία δοκιμαστική τομή
(φωτ.: J. Maran).

05

π.Χ. κατέστη δυνατή μόνο μετά την καταστροφή του ανακτόρου. Το ακριβές μέγεθος της κάτω πόλης κατά τη Μετα-ανακτορική περίοδο στην Τίρυνθα δεν μπορεί ακόμη να προσδιοριστεί, αλλά όπως είχε ήδη αναγνωρίσει ο Klaus Kilian⁶, η έκτασή της πρέπει να ήταν ακόμα και για τα δεδομένα της εποχής ασυνήθιστη, φτάνοντας ή και ξεπερνώντας τα 250 στρέμματα, ενώ πρέπει να χτίστηκε σχετικά γρήγορα και σύμφωνα με ένα καλά μελετημένο σχέδιο. Η περιοχή βόρεια της ακρόπολης ήταν το μόνο μέρος της κάτω πόλης που δεν είχε αξιοποιηθεί δομικά κατά την περίοδο των ανακτόρων λόγω του ποταμού που διερχόταν από αυτήν. Η απόφαση για την ανοικοδόμηση της περιοχής αυτής πιθανότατα προήλθε από πρωτοβουλία μελών της νέας ελίτ της Μετα-ανακτορικής περιόδου, τα οποία συνέχισαν και ολοκλήρωσαν το σχέδιο που είχε καταστρωθεί ήδη κατά την Τελική Ανακτορική εποχή. Το γεγονός ότι μέρος του αρχιτεκτονικού οράματος των ανακτορικών ηγεμόνων θα μπορούσε εν τέλει να έρθει εις πέρας και να εκπληρωθεί από ανθρώπους της Πρώιμης Μετα-ανακτορικής περιόδου είναι μια από τις πιο συναρπαστικές πτυχές της ιστορίας της Τίρυνθας κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

Ακριβώς επειδή ολόκληρη η περιοχή βόρεια της ακρόπολης δεν ήταν προηγουμένως ανεπτυγμένη, προσέφερε τη σπάνια ευκαιρία ενός χωροταξικού σχεδιασμού εκ του μηδενός στις αρχές του 12ου αιώνα π.Χ., γεγονός που επέτρεπε τη διαμόρφωση ενός χώρου «ιδανικής διαβίωσης» χωρίς εμπόδια ή περιορισμούς που θα προκαλούσε η παρουσία παλαιότερων κτισμάτων στην περιοχή. Κατά συνέπεια, ένας από τους στόχους της νέας ανασκαφής ήταν μέσα από την ανάλυση της αρχιτεκτονι-

κής και του εξοπλισμού των χώρων να ανιχνεύσουμε στοιχεία των πολιτισμικών κανόνων και πρακτικών, βάσει των οποίων οι κάτοικοι διαμόρφωσαν το περιβάλλον διαβίωσής τους. Η νεόδημη περιοχή οικοδομήθηκε στις αρχές του 12ου αιώνα π.Χ. και χαρακτηρίζεται από ορθογώνιες δομικές μονάδες με παράλληλη ή εγκάρσια διάταξη (εικ. 4), πάνω στις οποίες χτίστηκαν εν μέρει κτίρια και εν μέρει αυλές πάντα με τον ίδιο προσανατολισμό. Η ανασκαφή αποκάλυψε κατάλοιπα δύο οικοδομικών φάσεων, οι οποίες χρονολογούνται στο πρώτο μισό της Μετα-ανακτορικής περιόδου (περίπου 1200–1120 π.Χ.). Το τέλος της πρώτης οικοδομικής φάσης επήλθε γύρω στο 1150 π.Χ. έπειτα από μια καταστροφική πυρκαγιά, η οποία τεκμηριώθηκε επανειλημμένα στην ανασκαφή με σωρούς από ίχνη καύσης και διάσπαρτα σύνολα αντικειμένων κατά χώρα στα δάπεδα (εικ. 6). Μετά την καταστροφή, η περιοχή που ερευνήθηκε ανασκαφικά αναδιαμορφώθηκε στο πλαίσιο της δεύτερης οικοδομικής φάσης (περίπου 1150–1120 π.Χ.). Πολλά από τα προηγούμενα κτίρια δεν ξαναχτίστηκαν, γεγονός που αύξησε την έκταση των ακάλυπτων χώρων στην ανεσκαμμένη περιοχή⁷.

Η νεόδημη περιοχή που διαμορφώθηκε σε μια μεγάλη έκταση με πρόγραμμα και συστηματική διάρθρωση στο βόρειο τμήμα της κάτω πόλης αποδεικνύει ότι το κατασκευαστικό έργο που ξεκίνησε λίγο μετά το 1200 π.Χ. υπήρξε ίσως το μοναδικό μεγάλο κατασκευαστικό έργο που, σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής γνωστά δεδομένα, πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα κατά τη Μετα-ανακτορική Μυκηνναϊκή εποχή. Ανάμεσα στα κτίρια ξεχωρίζει ένα οικιστικό συγκρότημα που αποτελείται από τουλάχιστον έξι δωμάτια, το οποίο είναι ίσως το πλέον

06

06

Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Στρώμα καταστροφής
με αγγεία κατά χώρα και ίχνη
καύσης, τέλος της πρώτης
οικοδομικής φάσης της
Μετα-ανακτορικής περιόδου,
περίπου 1150 π.Χ. (φωτ.:
J. Maran).

07

πολύπλοκο κτίριο της Μετα-ανακτορικής περιόδου που έχει αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα στην Τίρυνθα και το μοναδικό με διάδρομο που συνέδεε τα δωμάτια. Στο δυτικό άκρο του διαδρόμου υπήρχε μια μεγάλη κεραμική ασάμινθος, η οποία αφέθηκε στη θέση της καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης οικοδομικής φάσης και πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε για βιοτεχνικές δραστηριότητες (εικ. 8). Το μεγαλύτερο και πιο κεντρικό από τα δωμάτια του συγκροτήματος, το οποίο κατά την αρχή της πρώτης οικοδομικής φάσης είχε σχεδιαστεί ως στεγασμένος χώρος αλλά στη συνέχεια μετατράπηκε σε αυλή, διέθετε μια ακολουθία εστιών που είχαν κατασκευαστεί κατά τη διάρκεια αυτής της οικοδομικής φάσης τουλάχιστον έξι φορές επάλληλα στο ίδιο σημείο (εικ. 7). Είναι εκπληκτικό το πόσο υποτονική είναι η σύμπτυξη και αφομοίωση των μεμονωμένων δομικών μονάδων μεταξύ τους. Οι αυλές, που οριοθετούνταν από τοίχους, άνοιγαν προς συγκεκριμένα κτίρια και έκλειναν προς άλλα. Αυτό σημαίνει ότι τα κτίρια και οι αυλές, μολονότι βρίσκονταν σε άμεση γειτνίαση, συχνά ήταν προσβάσιμα μόνο με παράκαμψη διά τεθλασμένης διόδου. Το χαμηλό επίπεδο ένταξης και αφομοίωσης που χαρακτηρίζει την αρχιτεκτονική των αρχών του 12ου αιώνα π.Χ. πιθανότατα σχετίζεται με τις ιδιάζουσες συνθήκες που περιέβαλλαν την ίδρυση αυτού του τμήματος της βόρειας κάτω πόλης έπειτα από μια σοβαρή καταστροφή. Οι νέοι οικιστικοί χώροι προορίζονταν για ομάδες ανθρώπων, πολλοί από τους οποίους είχαν εγκατασταθεί μόλις πρόσφατα στην Τίρυνθα, προερχόμενοι από κοντινές ή και μακρινές περιοχές, και κατά συνέπεια δεν είχαν ζήσει μαζί για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Οι ανασκαφές δείχνουν ότι, ενώ από τη μία πλευρά υπήρχε κάποια ομοιογένεια στην οικοσκευή και τη χωρική κατανομή των ακίνητων εγκαταστάσεων, υπήρχε από την άλλη και ένας εκπληκτικός αριθμός ειδικών χαρακτηριστικών στις επιμέρους περιοχές του οικισμού. Ο πιο συνηθισμένος τύπος εγκατάστασης είναι οι επίπεδες εστίες με υπόστρωμα από κεραμικά θραύσματα που καλύπτονταν από ένα λεπτό στρώμα λειασμένου πηλού, στην επιφάνεια του οποίου πραγματοποιούνταν η καύση και το μαγείρεμα (εικ. 9). Εστίες αυτού του τύπου βρέθηκαν σε αυλές και οικίες της πρώτης και της δεύτερης οικοδομικής φάσης, αλλά στις μεν αυλές φαίνεται ότι οι εστίες αποτελούσαν ένα ιδιαίτερο σταθερό σημείο αναφοράς στην καθημερινή ζωή, καθώς ανανεώνονταν επανειλημμένα παραμένοντας όμως στο ίδιο σημείο, ενώ οι εστίες στο εσωτερικό οικιών διακρίνονται από μεγάλη ευελιξία στην τοποθέτησή τους, καθώς άλλαζαν πολύ συχνότερα θέση. Αυτό το γεγονός πιθανότατα σχετίζεται με το ότι η κατασκευή, η χρήση, η συντήρηση και η ανανέωση των εστιών της αυλής γίνονταν συλλογικά και αφορούσαν κατοίκους διαφορετικών οικιών. Προφανώς, άπαξ και μια συγκεκριμένη θέση είχε επιλεγεί συναινετικά για την κατασκευή μιας κοινόχρηστης εστίας, αυτή παρέμενε εφεξής αμετάβλητη. Τελετουργικά συμπίοσια, τα οποία μαρτυρούνται από τα ακίνητα και κινητά ευρήματα της δεύτερης οικοδομικής φάσης, όπως μικρούς αψιδωτούς φούρνους (εικ. 10) καθώς και αποθέσεις με συστάδες κυλίκων (εικ. 12) και σκόπιμα θραυσμένων αγγείων, φαίνεται ότι λάμβαναν χώρα σε έναν στενά περιορισμένο χώρο του ανεσκαμμένου τμήματος του οικισμού. Στα εσκεμμένα κατεστραμμέ-

07

Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Ακολουθία επάλληλων εστιών της πρώτης οικοδομικής φάσης της Μετα-ανακτορικής περιόδου, περίπου 1200–1150 π.Χ., όπως διαγράφονται σε ένα προφίλ της ανασκαφής (φωτ.: J. Maran).

08

Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της πρώτης και δεύτερης οικοδομικής φάσης της Μετα-ανακτορικής περιόδου, περίπου 1200–1120 π.Χ. (φωτ.: J. Maran).

09α, β

Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη: Εστία με επίστρωση πηλού (αριστερά) και υπόστρωμα οστράκων (δεξιά), πρώτη οικοδομική φάση της Μετα-ανακτορικής περιόδου, περίπου 1200–1150 π.Χ. (φωτ.: J. Maran).

08

09α

09β

10
Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Κλίβανοι της δεύτερης
οικοδομικής φάσης της
Μετα-ανακτορικής περιόδου,
περίπου 1150–1120 π.Χ.
(φωτ.: J. Maran).

10

11
Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Κρατήρας με γραπτό
διάκοσμο, από το στρώμα
καταστροφής στο τέλος της
πρώτης οικοδομικής φάσης
της Μετα-ανακτορικής
περιόδου, περίπου 1150 π.Χ.
(φωτ.: Μ. Κωστούλα).

11

12α

12β

12α, β
Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη: Σύνολο
κυλίκων από απόθεση
(αριστερά) στο εσωτερικό
κλιβάνου (επάνω) της δεύτερης
οικοδομικής φάσης της
Μετα-ανακτορικής περιόδου,
περίπου 1150–1120 π.Χ. (φωτ.:
Μ. Κωστούλα [αριστερά],
J. Maran [επάνω]).

13

13
Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Τελετουργικό ρυτό-πρόχους,
δεύτερη οικοδομική φάση
της Μετα-ανακτορικής
περιόδου, περίπου 1150–
1120 π.Χ. (φωτ.:
Ε. Καρδαμάκη).

14

14
Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Άποψη των θραυσμάτων του
τελετουργικού ρυτού-πρόχου
κατά χώρα, δεύτερη
οικοδομική φάση της
Μετα-ανακτορικής
περιόδου, περίπου 1150–1120 π.Χ.
(φωτ.: J. Maran).

15, 16

Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Θραύσματα του «Κρατήρα
της Χειραψίας», πρώτη
οικοδομική φάση της
Μετα-ανακτορικής περιόδου,
περίπου 1200–1150 π.Χ.
(φωτ.: Μ. Κωστούλα).

15

16

να αγγεία συγκαταλέγονται μια σύνθετη πρόχους με οπή στον πυθμένα, η οποία είχε αναμφισβήτητη τελετουργική χρήση ως ρυτό (εικ. 13–14)⁸. Από τη διαμορφωμένη ως ανθρωπόμορφη κεφαλή επίστεψη του αγγείου, το υγρό διαχεόταν μέσα από το σώμα το οποίο αποτελούνταν από επικοινωνούντες σωληνωτούς δακτυλίους και εξέρεε από μια οπή στο κάτω μέρος της βάσης του ρυτού. Τα πλησιέστερα παράλληλα για αυτό το εξαιρετικά σπάνιο τελετουργικό αγγείο έχουν βρεθεί στην ανατολική Κρήτη, αλλά είναι αρκετούς αιώνες παλαιότερα από το αγγείο της Τίρυνθας⁹.

Σε γιορτές όπου ορισμένες ομάδες ανθρώπων συγκεντρώνονταν και γευμάτιζαν μαζί, εκτός από αγγεία με αποκλειστικά τελετουργική χρήση, κυριαρχούσαν κατεξοχήν αγγεία πόσης, όπως κύλικες και κρατήρες, συχνά με περίτεχνη γραπτή διακόσμηση. Ιδιαίτερα οι κρατήρες (εικ. 11), οι οποίοι κοσμούσαν με ευφάνταστο γραπτό διάκοσμο, που μερικές φορές περιελάμβανε ακόμη και εικονιστικές σκηνές, φαίνεται πως βρίσκονταν κατά τη διάρκεια του συμποσίου κυριολεκτικά στο επίκεντρο της προσοχής και πιθανότατα έδιναν το έναυσμα

στους συνδαιτημόνες για συζητήσεις σχετικά με τα εικονιζόμενα. Σημαντικός είναι ένας αποσπασματικά σωζόμενος κρατήρας από την πρώτη οικοδομική φάση (αρχές 12ου αι. π.Χ.) με τη μοναδική απεικόνιση αντιμέτωπων πολεμιστών που προτείνουν το χέρι τους σε χειραψία (εικ. 15–16). Ένα κατακόρυφο διακοσμητικό πεδίο που φέρει γεωμετρικό αβακωτό μοτίβο φαίνεται να απεικονίζει αφαιρετικά κάποια αρχιτεκτονική δομή, καθώς κεφαλές πολεμιστών προεξέχουν πάνω από το διακοσμητικό πεδίο και παρακολουθούν από ψηλά εμφανώς με ενδιαφέρον τα τεκταινόμενα που διαδραματίζονται χαμηλότερα. Η αλληλουχία των σκηνών θέτει το εύλογο ερώτημα εάν το αγγείο απεικονίζει ένα συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός της συνάντησης μεταξύ των ηγετών ομάδων, π.χ. με την ευκαιρία της επισφράγισης μιας συμμαχίας, μιας ειρηνευτικής συνθήκης ή κάποιου άλλου είδους συμφωνίας.

Τα ευρήματα που απέδωσε η ανασκαφική έρευνα μαρτυρούν επίσης το εκτεταμένο δίκτυο επαφών μεγάλων αποστάσεων που είχε ένα λιμάνι όπως η Τίρυνθα και οι οποίες είναι αισθητές στον συγκερασμό γηγενών και αλλότριων πολιτι-

17

17

Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Κάδος της χειροποίητης
στιλβωτής κεραμικής,
δεύτερη οικοδομική φάση
της Μετα-ανακτορικής
περιόδου, περίπου 1150–
1120 π.Χ. (φωτ.: Ε.
Καρδαμάκη).

18

Τίρυνθα, ΒΔ κάτω πόλη:
Τροχήλατος κεραμικός
κάδος, από το στρώμα
καταστροφής στο τέλος της
πρώτης οικοδομικής φάσης
της Μετα-ανακτορικής
περιόδου, περίπου 1150 π.Χ.
(φωτ.: Μ. Κωστούλα).

18

στικών παραδόσεων. Από όλα τα ανιχνεύσιμα ξένα στοιχεία στη βορειοδυτική κάτω πόλη, αυτά που παραπέμπουν στην Ιταλία είναι μακράν τα ισχυρότερα. Οι πρόσφατες ανασκαφές διεύρυναν περαιτέρω το ήδη πλούσιο φάσμα χαρακτηριστικών που μαρτυρούν ιταλικής προέλευσης επιρροές στον υλικό πολιτισμό της Τίρυνθας. Εκτός από άφθονα αγγεία χειροποίητης στιλβωτής κεραμικής (εικ. 17), τα οποία ήδη ο Kilian είχε συσχετίσει με την κεντρική και νότια Ιταλία¹⁰, αποκαλύφθηκε κεραμική απομίμηση (εικ. 18) ενός τύπου χάλκινου κάδου (situla), ο οποίος ήταν μέχρι τότε άγνωστος στην Ελλάδα, ενώ ακριβή παράλληλά του έχουν βρεθεί στη βορειοανατολική Ιταλία¹¹. Εκτός από τα στοιχεία που σχετίζονται με την Ιταλία, υπάρχουν επίσης εκείνα που μαρτυρούν τη γνώση πρακτικών και αντικειμένων κυπριακής–συροπαλαιστινιακής προέλευσης. Αυτά τα σαφώς διαγνωστικά στοιχεία του υλικού πολιτισμού, που παραπέμπουν προς την Ιταλία ή την περιοχή της Κύπρου και της Συροπαλαιστίνης, υποδηλώνουν ότι στη βορειοδυτική κάτω πόλη ζούσαν ομάδες ανθρώπων που ήταν εξοικειωμένοι με αλλογενείς πολιτιστικές παραδόσεις, η προ-

έλευση των οποίων βρισκόταν πολύ μακριά από τη νότια Ελλάδα. Είναι πολύ πιθανό τμήματα του πληθυσμού που είχαν εγκατασταθεί και στο βόρειο τμήμα της κάτω πόλης να ήταν αλλοδαποί με καταγωγή από αυτές τις γεωγραφικές ζώνες, είτε είχαν γεννηθεί εκεί οι ίδιοι, είτε οι πρόγονοί τους.

Ο λεγόμενος «Θησαυρός της Τίρυνθας», ο οποίος βρέθηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα της κάτω πόλης το 1915¹², δείχνει ότι οι κάτοικοι της Τίρυνθας ήταν —ακόμη και μετά την καταστροφή του ανακτόρου— σε θέση να αποκτήσουν πολυτελή αντικείμενα (εικ. 19) μέσω εμπορίου μεγάλων αποστάσεων. Ο θησαυρός περιλαμβάνει κυρίως δύο κατηγορίες αντικειμένων: αφενός κοσμήματα και μικροαντικείμενα πιθανότατα τελετουργικού χαρακτήρα, ως επί το πλείστον κατασκευασμένα από χρυσό. Αφετέρου ο «Θησαυρός της Τίρυνθας» περιέχει ένα σύνολο από χάλκινα σκεύη με επίσης τελετουργικό χαρακτήρα, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν τα πρωιμότερα παραδείγματα μεταλλικών κρατευτών για το ψήσιμο κρέατος σε σουβλές, καθώς και έξοχα αντικείμενα με προέλευση από την Κύπρο, όπως ένα περίτεχνο χάλκινο υποκρατήριο και ένα σι-

Σχεδιαστική αναπαράσταση της σύνθεσης του «Θησαυρού της Τίρυνθας» που βρέθηκε στο ΝΑ τμήμα της κάτω πόλης της Τίρυνθας το 1915 (προσχέδιο: J. Maran, σχέδιο: K. Messmer).

δερένιο εγχειρίδιο, το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την κοπή κρέατος¹³. Αν και το ψήσιμο κρέατος με σουβλες συνηθιζόταν και σε πρωιμότερα τμήματα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο, ο απαραίτητος εξοπλισμός από κρατευτές και οβελούς αποτελούνταν από απλά υλικά όπως κεραμική και ξύλο. Η ιδιαίτερη αίγλη και η συμβολική αναβάθμιση που απέκτησε το ψήσιμο του κρέατος στη σουβλα γίνεται φανερό από την κατασκευή των κρατευτών από μέταλλο και βασίστηκε στο γεγονός ότι αυτός ο τρόπος προετοιμασίας του φαγητού εντάσσεται ιδανικά στο σύστημα αξιών της κοινότητας της Μετα-ανακτορικής περιόδου στην Τίρυνθα. Οι τελετουργικές συγκεντρώσεις και τα δημόσια συμπόσια προσέφεραν στις νεόκοπες και πιθανόν ακόμα ασταθείς κοινωνικές ιεραρχίες την ιδανική ευκαιρία για έκφραση, παγίωση ή και επαναδιαπραγμάτευση μέσω της συλλογικής εστίασης, καθώς και της επιδεικτικής παρασκευής, κοπής και διανομής του κρέατος.

Ο «Θησαυρός της Τίρυνθας» μπορεί να συσχετιστεί ακό-

μα και με τα πολιτικά τεκταινόμενα των αρχών του 12ου αιώνα π.Χ., όπως αυτά εκφράζονται από την ανασύσταση ενός νέου πολιτικού χώρου στα ερείπια του Μεγάρου στην Άνω Ακρόπολη, καθώς και οι δύο περιπτώσεις αφορούν κινητά ή ακίνητα σύμβολα της Ανακτορικής περιόδου, ενσωματωμένα σε ένα νέο πολιτικό πλαίσιο. Η συνειδητή αναζήτηση ερείσματος στην Ανακτορική εποχή καταδεικνύει τον καταλυτικό ρόλο που πρέπει να έπαιξε το άμεσο παρελθόν για τη διαμόρφωση της νέας ηγετικής ταυτότητας κατά τη Μετα-ανακτορική εποχή.

Ιστορικά, η μετα-ανακτορική ακμή της Τίρυνθας ουσιαστικά αποτέλεσε ένα σχετικά σύντομο επεισόδιο. Στο βόρειο τμήμα της κάτω πόλης υπάρχουν ήδη από το 1130 π.Χ. ενδείξεις εγκατάλειψης του οικισμού, που φαίνεται να τερματίζουν διαδικασίες αστικοποίησης ανάλογες εκείνων που παρατηρούνται σε σύγχρονες πόλεις της Κύπρου¹⁴. Ακολούθως, η Κάτω Ακρόπολη και άλλοι τομείς της κάτω πόλης παρέμειναν μέ-

χρι το 1050 π.Χ. σχετικά πυκνοκατοικημένοι. Ωστόσο, το αποκορύφωμα της περιόδου κατά την οποία η Τίρυνθα κινήθηκε «ενάντια στο ρεύμα της ιστορίας», καθώς επεκτάθηκε και ήκμασε όταν άλλα πρώην ανακτορικά κέντρα συρρικνώθηκαν ή εγκαταλείφθηκαν, φαίνεται να είχε παρέλθει ήδη πολύ πριν από το τέλος της μυκηναϊκής Μετα-ανακτορικής εποχής. Παρόλα αυτά, αυτό που συνέβη στην Τίρυνθα στις αρχές του 12ου αιώνα π.Χ. μαρτυρεί έναν άρρηκτο δεσμό μεταξύ της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, καθώς κατά τη φάση αυτή τέθηκαν οι βάσεις για την υπέρβαση και τον μετέπειτα χειρισμό του ανακτορικού παρελθόντος, που παρέμεναν σε ισχύ μέχρι και την κλασική αρχαιότητα.

Σημειώσεις

- 1 Maran / Papadimitriou 2020. Οι συγγραφείς ευχαριστούν θερμά την αρχαιολόγο Μαρία Κωστούλα για τη μετάφραση του γερμανικού κειμένου στα ελληνικά.
- 2 Maran 2012.
- 3 Balcer 1974, Zangger 1993, σ. 204–207, Knauss 1995, Μπιλής 2016.
- 4 Maran / Papadimitriou 2016, Maran κ.ά. 2019.
- 5 Maran κ.ά. 2019.
- 6 Kilian 1988.
- 7 Maran / Papadimitriou 2016.
- 8 Maran / Papadimitriou 2016.
- 9 L. Platon στο Andreadaki-Vlazaki κ.ά. 2008, σ. 264–265 αρ. 218, Smith 2011.
- 10 Kilian 2007.
- 11 Maran / Stockhammer υπό έκδ.
- 12 Αρβανιτόπουλος 1915, Karo 1930, Papadimitriou 2006, Maran 2006.
- 13 Maran 2012.
- 14 Kilian 1978 και 1985.

Βιβλιογραφία

- Andreadaki-Vlazaki κ.ά. 2008: Andreadaki-Vlazaki M. / Rethemiotakis G. / Dimopoulou-Rethemiotaki N. (επιμ.), *From the Land of the Labyrinth: Minoan Crete, 3000–1000 B.C.*, Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation, Νέα Υόρκη 2008.
- Αρβανιτόπουλος 1915: Αρβανιτόπουλος Α., «Ανασκαφαί καί ἔρευναι ἐν Τίρυνθι», ΠΑΕ (1915), σ. 201–236.
- Balcer 1974: Balcer J.M., «The Mycenaean Dam at Tiryns», *American Journal of Archaeology* 78 (1974), σ. 141–149.
- Karo 1930: Karo G., «Schatz von Tiryns», *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 55 (1930), σ. 119–140.
- Kilian 1978: Kilian K., «Ausgrabungen in Tiryns 1976: Bericht zu den Grabungen», *Archäologischer Anzeiger* (1978), σ. 449–470.
- Kilian 1985: Kilian K., «La caduta dei palazzi Micenei continentali: aspetti archeologici», στο D. Musti (επιμ.), *Le origini dei Greci. Dori e mondo Egeo*, Edizioni Laterza, Ρώμη και Μπάρνι 1985, σ. 73–95.
- Kilian 1988: Kilian K., «Mycenaeans Up to Date. Trends and Changes in Recent Research», στο E.B. French / K.A. Wardle (επιμ.), *Problems in Greek Prehistory. Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester April 1986*, Bristol Classical Press, Μπρίστολ 1988, σ. 115–152.
- Kilian 2007: Kilian K., *Tiryns XV. Die handgemachte geglättete Keramik mykenischer Zeitstellung*, Reichert Verlag, Βίμπερντεν 2007.
- Knauss 1995: Knauss J., «Die Flußumleitung von Tiryns. Ergebnisse einer ingenieurwissenschaftlichen Nachuntersuchung», *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 110 (1995), σ. 43–81.
- Maran 2006: Maran J., «Coming to Terms with the Past: Ideology and Power in Late Helladic IIIc», στο S. Deger-Jalkotzy / I.S. Lemos (επιμ.), *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer* (Edinburgh Leventis Studies, 3), Edinburgh University Press, Εδιμβούργο 2006, σ. 123–150.
- Maran 2012: Maran J., «Ceremonial Feasting Equipment, Social Space and Interculturality in Post-Palatial Tiryns», στο J. Maran / P.W. Stockhammer (επιμ.), *Materiality and Social Practice: Transformative Capacities of Intercultural Encounters*, Oxbow Books, Οξφόρδη 2011, σ. 121–136.
- Maran / Papadimitriou 2016: Maran J. / Papadimitriou A., «Gegen den Strom der Geschichte. Die nördliche Unterstadt von Tiryns. Ein gescheitertes Urbanisierungsprojekt der mykenischen Nachpalastzeit», *Archäologischer Anzeiger* (2016/2), σ. 19–118.
- Maran κ.ά. 2019: Maran J. / Papadimitriou A. / Birndorfer T. / Khamnueva S. / Bork H.–R. / Unkel I. / Kroll H., «Tiryns, Griechenland. Die Arbeiten der Jahre 2015 bis 2018», *e-Forschungsberichte DAI* (2019/1), σ. 72–74. Online <<https://publications.dainst.org/journals/efb/2182/6595>> (τελευταία επίσκεψη: 25 Ιανουαρίου 2021).
- Maran / Papadimitriou 2020: Maran J. / Papadimitriou A., «Mycenae and the Argolid», στο I.S. Lemos / A. Kotsonas (επιμ.), *A Companion to the Archaeology of Early Greece and the Mediterranean, Volume 2*, Wiley Blackwell, Χόμπoken 2020, σ. 693–718.
- Maran / Stockhammer 2020, υπό έκδ.: Maran J. / Stockhammer P.W., «Emulation in Ceramic of a Bronze Bucket of the Kurd Type from Tiryns», *Origini* 44 (2020), υπό έκδοση.
- Μπιλής 2016: Μπιλής Θ., «Το Μυκηναϊκό έργο της εκτροπής του ρέματος της Τίρυνθος», στο Κ. Ζάμπας / Β. Λαμπρινουδάκης / Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά / Α. Ohnesorg (επιμ.), *ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ – Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανώλη Κορρέ*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2016, σ. 361–367.
- Papadimitriou 2006: Papadimitriou A., «The Early Iron Age in the Argolid: Some New Aspects», στο S. Deger-Jalkotzy / I.S. Lemos (επιμ.), *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer* (Edinburgh Leventis Studies, 3), Edinburgh University Press, Εδιμβούργο 2006, σ. 531–547.
- Smith 2011: Smith R.A.K., «A Unique Late Minoan III Ring-shaped Vase from the Myrsini Asprospilia Cemetery», στο W. Gauß / M. Lindblom / R.A.K. Smith / J.C. Wright (επιμ.), *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age – Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 65th Birthday*, Archaeopress, Οξφόρδη 2011, σ. 267–273.
- Zangger 1993: Zangger E., *The Geoarchaeology of the Argolid*, Gebrüder Mann Verlag, Βερολίνο 1993.